

ARAŞTIRMA MAKALESİ

İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri

Rukiye Yiğit¹

Öz

14. yüzyıl düşünürlerinden olan İbn Haldun, yaşadığı dönemde toplumların yapısını inceleyerek, toplumsal yapının temelinde birtakım ekonomik faktörlerin yer aldığını öne sürmüştür. Mukaddime adlı eserinde, söz konusu ekonomik faktörleri ve iktisadi faaliyetleri, ortaya koyduğu "Umran" ilmi çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Eserinde, toplumların doğuşundan çöküşüne kadar tüm aşamaların, iktisadi faaliyetleri doğrudan etkilediğine ve daha iyi bir toplumsal yaşam için iktisadi faaliyetlerin büyük bir öneme sahip olduğuna dair görüşlere yer vermiştir. Tespitleri ve ortaya koyduğu fikirleri, bugünün toplumsal problemlerine dahi cevap verebilecek geçerliliğe sahiptir. Nitekim İbn Haldun'un söz konusu görüşleri, bugün birçok alandaki çalışmalara kaynaklık etmektedir. Bu çalışmada ilk olarak, İbn Haldun'un hayatı ve yaşadığı dönem anlatılacak ve genel görüşlerine yer verilecektir. Daha sonra iktisadi ve mali düşünceleri, Mukaddime adlı eserden hareketle aktarılmaya çalışılacak; iktisat ve toplumsal yaşam ilişkisine vurgu yapılacaktır. İbn Haldun'un iktisadi görüşlerinin ele alındığı bu çalışmada, söz konusu fikir ve tespitlerin, günümüz toplumları için hala geçerliliğini koruduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: : Umran, Bedevî, Hadarî, Emek, Nüfus, Para, Geçim Yolları

JEL Sınıflandırması: B11, B31, Z13, A13

¹ Rukiye Yiğit, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Araştırma Görevlisi
E-posta: zryigit.94@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7134-9889>

Atıf/Citation: Yiğit, R. (2021). İbn Haldun ve İktisadi Görüşleri, Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi, 1(2), s.4-17.

• Geliş/Received - 30.08.2021 • Kabul/Accepted - 9.11.2021

Abstract

One of the 14th century scholars, Ibn Khaldun, observed many societies and argued that economic factors contributed to the formation of social structures. In his work called Mukaddime, he explained the economic factors and activities within the framework of the science of “Umran” that he revealed. He underlined that all of the stages of a society’s economy, from its birth to its collapse, are directly influential. In addition, Ibn Khaldun included his views on the importance of economic activities for a better social life. His determinations and ideas are still viable when answering today’s social problems. Moreover, these views of Ibn Khaldun are the source of studies in many fields today. Within the scope of this study, the life of Ibn Khaldun will be handled and his general views will be examined. Then, by attempting to convey his economic and financial thoughts based on his work Mukaddime, the relationship between economics and social life will be emphasized. In this study, which deals with the economic views of Ibn Khaldun, it has been concluded that the ideas and determinations in question are still valid for today’s societies.

Keywords: Umran, Badawi, Khadari, Labor, Population, Money, Livelihood.

JEL Classification: B11, B31, Z13, A13

1. Giriş

1. 1. İbn Haldun’un Hayatı ve Yaşadığı Dönem

H. 733/1332’de Tunus’ta dünyaya gelen İbn Haldun’un ailesi Yemen’in Hadramut bölgesine mensuptur. Endülüs’ün fethi ile önce Sevilla’ya, h. 646/1248’de III. Ferdinand’ın Sevilla’yı ele geçirmesiyle de Tunus’a göç etmişlerdir. Fertlerinin siyasi ve ilmi açıdan önemli konumlarda yer aldığı Haldun ailesi Endülüs ve Kuzey Afrika’da saygın bir aile olarak bilinmektedir. İbn Haldun ilk eğitimini babasından almıştır. Babasının ilmi çevresinin etkisiyle dönemin tanınmış âlimlerinden eğitim alma fırsatı bulmuştur. Hocaları arasında Ebû Muhammed Abdülmüheymin el-Hadramî (ö. 749/1349), Muhammed b. Süleyman es-Sattî (ö. 749/1349) ve Muhammed b. İbrâhim el-Âbilî (ö.757/1356) gibi isimler zikredilmektedir (Uludağ, 1999: 538). Müellif h. 749/1348’deki veba salgınında ailesini ve yakınlarını kaybetmiştir. Söz konusu veba salgının o dönemde toplum üzerindeki etkisinin oldukça büyük olduğu bilinmektedir. Nitekim veba nedeniyle Kahire’de bir yıl boyunca tarım vergisi toplanamamış, çok fazla insanın ölmesi nedeniyle miras hukuku uygulamasında problemler ortaya çıkmıştır (David Powers, 2002: 141). Dönemin ünlü tarihçilerinden Makrîzî bu felaketin boyutunu “ O sene her şey ölmüştü, o senenin kendisi bile...” şeklindeki ifadesiyle tasvir etmektedir (Makrizi, 1956: 770).

İbn Haldun, siyasi ve ilmi alanlarda farklı görevlerde bulunmuştur. Bunlardan ilki Hafsî emirliğinde alâmet kâtipliğidir (İbn Haldun, 2018: 55). Daha sonra Merînî hâkimiyeti altında kâtiplik, mühürdarlık ve hâkimlik gibi görevlerde bulunmuştur. Merînîler’e karşı Hafsîler’le anlaşma yapması nedeniyle iki yıl süreyle hapiste kalmış, sultanın vefat etmesiyle serbest bırakılarak görevine iade edilmiştir (İbn Haldun, 1956: 66-68). Akabinde Endülüs’e giderek hâciblik görevinde bulunan İbn Haldun’un burada

Bicâye Sultanı ve Berberiler arasındaki savaşta ve kabilelerle yaşanan birtakım anlaşmazlıkları yatıştırma da aktif rol oynadığı bilinmektedir. Memlûk Sultanı Berkuk'un tahta çıkması üzerine Kahire'ye giden müellif, Ezher camiinde müderrislik yapmıştır. Burada Mâlikî Kâdilkudâtı tayin edilerek kendisine "Veliyyüddin" unvanını verilmiştir. Siyasi entrikalar ve aleyhine yapılan kampanyalar nedeniyle birkaç kez görevden alınıp tekrar göreve getirilen İbn Haldun h. 808/1406'da vefat etmiş ve Bâbünnasır karısındaki Sûfiye Kabristanı'na defnedilmiştir (İbn Haldun, 1951: 229).

Müellifin yaşadığı dönemde siyasi bir bütünlükten söz etmek mümkün değildir. Nitekim Kuzey Afrika, Bağdat merkezli Abbasi otoritesinden asırlarca uzak kalması nedeniyle siyasi olarak bölünmüş bir halde; Fas Merînîler'in, Tunus Hafşiler'in, Tilimsan Abdülvâdiler'in, Endülüs Nasrîler'in, Mısır da Memlûklar'ın hâkimiyeti altındadır. Kuzey Afrika ve Endülüs'te sürekli olarak siyasi çekişmeler ve taht kavgaları yaşanmaktadır. (Fromherz, 2018: 2). Buna bağlı olarak müellif, hayatının ilk yirmi senesini doğum yeri olan Tunus'ta, daha sonraki yirmi altı yılını Cezayir, Fas ve Endülüs'te, dört yılını ikinci kez Tunus'ta ve son yirmi dört yılını da Kahire'de geçirmiştir. Merînî, Hafşî ve Abdülvâdî hânedanlıklarının yönetiminde oldukça etkili olmuş iktidarların el değiştirmesinde kritik roller oynamış, bu sebeple hayatı boyunca ihtiyaç duyulan bir kişi olarak görülmüştür (Uludağ, 1999: 538-543). Siyaset ve devlet işlerinin hayatında büyük rol oynadığı müellif ilimden uzak kalmamış ve birçok eser telif etmiştir.

1. 2. Eserleri

İbn Haldun'un ilk eseri, genç yaşta hocası el-Abilî'nin etkisiyle yazmış olduğu Lübbü'l-Muhassal fi usûli'd-dîn'dir. Eser, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) el-Muhassal'ının muhtasarı olarak kaleme alınmıştır. Bedîhiyyât, ma'lûmât, ilâhiyyât ve sem'iyât adlı dört bölüme ek bir hatimedden oluşmaktadır.

İkinci eseri, tasavvufa girmek isteyen birinin şeyh veya mürşide bağlanmasının gerekli olup olmadığını konu alan Şifâ'ü's-sâ'il li-tehzîbi'l-mesâ'il'dir. Söz konusu eserin İbn Haldun'a nispetinde sıkıntı olduğu ve kimi çevrelerce eserin İbn Haldun'un babasının amcası olan Abdurrahman'a ait olduğu ileri sürülmektedir (Vafi, 1938: 150-154 akt. Uludağ, 2015: 24).

Üçüncü eser, Kitâbü'l-İber İbn Haldun'un diğer eserlerine nazaran oldukça hacimlidir. Bir mukaddime ve üç kitap olmak üzere toplam yedi ciltten oluşmaktadır. İbn Haldun eserin giriş bölümünde tarih ilminin tanımını yaparak bu ilme dair görüşlerini sıralamıştır. Tarihi bilgilerin eleştiri süzgecinden geçirilerek kabul edilmesi gerektiğini ve tarihçilerin buna dayanarak "Beşeri Umran" ilmini kurduklarını ifade etmiştir.

Mukaddime olarak bilinen İbn Haldun'un diğer eseri, müellifin Kitâbü'l-İber'inin mukaddime ve birinci kitaptan oluşan kısımlarını ihtiva etmektedir. Mukaddime kendi içerisinde altı bölümden, bu bölümlerde toplam 198 alt bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm insan için toplumsal hayatın kaçınılmaz olduğu, umranın dayandığı esaslar, coğrafya, insan-iklim ilişkisi, ikinci bölüm bedevi ve ilk kabileler, üçüncü bölüm genel olarak İslam toplumlarının nasıl geliştiği, din ve devlet ilişkisi, saltanat, hilafet ve hanedanlık gibi kavramlar ve bunların neyi ifade ettiği, dördüncü bölüm devletin varlığının sonuçları, hadarî umran ve şehirde yaşam, beşinci bölüm, maişet yolları ve zanaatlar, altıncı bölüm ilim çeşitleri,

eğitim ve öğretimin nasıl olması gerektiği gibi konuları ele almaktadır. Eser tarih yazıcılığı, toplumsal hayata dair kurallar, eğitim, iktisat, ilim çeşitleri gibi konuları ihtiva etmesi bakımından siyaset, sosyoloji, tarih felsefesi ve iktisat gibi birçok alandaki çalışmalara kaynaklık etmektedir. Söz konusu eser, günümüz toplum şartlarında dahi faydalanılan bir eser olması açısından zamanlar üstü bir niteliğe sahiptir. Eser, muhtevası, üslubu ve ortaya koymuş olduğu kavramlar itibari ile müstakil bir eser olarak değerlendirilmektedir.

Mukaddimeden sonraki bölüm olan Kitâbü'l 'İber'in ikinci kitabı, Arap kabilelerinden hanedanlıklara kadar, Persler, Süryanîler ve Nebatîler gibi birçok milletlerin de tarihlerini içermektedir. Üçüncü kitap, Kuzey Afrika ve Berberî tarihini konu almaktadır. Kitâbü'l 'İber, İbn Haldun'un hayatını ve seyahatlerini anlattığı et-Ta'rif bi'bnî Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve rihletuhû garben ve şarken adlı ekle sona ermektedir. (Uludağ, 1999: 6).

2. İbn Haldun'un Temel Görüşleri

2.1. Tarih Bilimi ve Eleştirisi

İbn Haldun'a göre tarih, zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki kısımdır. Zâhir tarih, insanların bir araya geldiklerinde hoşça vakit geçirebilmek için eski zamanlardan, olaylardan herhangi bir neden sonuç ilişkisi gözetmeksizin haber vermektir. Bâtinî tarih ise olayların sebep ve sonuçları üzerine düşünmek ve bunun sonucunda genel ilkelere ulaşmaktır. İbn Haldun'a göre fiziksel anlamda nesnelere tabiiatı varsa toplumun da kendine özgü bir tabiatı ve ilkeleri mevcuttur. Toplumun bu tabiatının incelenerek birtakım ilkelere ulaşılması tarih ilminin konusudur. Buradan hareketle İbn Haldun'un tarih ilmini akli bir ilim olarak değerlendirdiği fikrine ulaşılabilir. (İbn Haldun, 2018: 158-159). Bunun yanı sıra İbn Haldun'un zâhirî ve bâtinî olmak üzere yapmış olduğu bu ayrım, kendisinden önceki tarih yazımının rivayetçi yazımdan ibaret olduğuna, kendisinden sonra ise "Umran" ilmiyle tarihin sebep ve sonuç ilişkileri içerisinde incelendiği, yeni bir tarih yazım şekli oluşturduğuna işaret etmektedir (Görgün, 1999: 3-4). Tarih ilminin konusu olarak toplumu ele alması ve tarihi bilginin değerlendirilmesine dair bir yöntem ortaya koyması, İbn Haldun'un tarih tasavvurunun orijinal yanı olarak gösterilebilir (Yazgan, 2013: 73).

İbn Haldun tarih felsefesini rasyonel temeller üzerine kurmuş, tarihi bilginin bu çerçevede ele alınmadığı takdirde problem oluşturduğunu örneklerle vurgulamıştır (Hassan, 1982: 130). İbn Haldun, kendisinden önceki tarihçilerden Taberî, İbn Kelbî, Esedî, Mesudî gibi kişileri örnek vererek, eserlerinin tenkite konu olması gerektiğini ifade eder. Ona göre tarihi bilginin aktarılmasında birçok yanlış yapılmaktadır. Buna örnek olarak tarihçinin sadece nakle dayanması, bilgiyi eleştirmeden kendi mezhebi lehine olanları doğru kabul etmesi, bilgiyi aktaran kişileri araştırmadan güvenilir olarak nitelmesi, rivayet nedenini yanlış yorumlaması, olayları, o zamanın sosyal ve toplumsal şartların dışında değerlendirmesi, makam ve mevki sahibi kişilere yaranmak için uydurma bilgiler aktarması ve son olarak da bu tarihçilerin umranın tabiatına dair bilgi sahibi olmaması gibi hususları göstermektedir (İbn Haldun, 2018: 98).

2. 2. Umran İlmi

İbn Haldun'a göre, nesnelere tabiatı olduğu gibi toplumların da kendine özgü tabiatı vardır. Sürekli bir geçiş ve değişimi ifade eden tabiatın iyi anlaşılabilmesi için ise birtakım ilkelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan tarih ilmi, umranın tabiatını anlamada büyük bir işleve sahiptir. Nitekim müellif, Mukaddime'de "Tarihin mahiyeti beşeri toplumdan haber vermektir ki bu da âlemin umranıdır" demektedir. (Uludağ, 2015: 57). Umran, ilk bakışta toplum anlamına geliyor gibi görünse de genel itibarıyla bu kavramla toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatın tüm katmanları kastedilmektedir.

İbn Haldun birçok konuyu umran ile ilişkilendirmiştir. Bunlara nüfus, şehir, şehirde yaşam, din, siyaset, aile, hukuk, ekonomi, sosyal kurumlar, devlet, ilimler, eğitim ve öğretim gibi konular örnek gösterilebilir. Bu konuların yanı sıra umranın dayandığı birtakım temel esaslar vardır. Toplum ve toplumsal hayat bu esaslardan biridir. İnsan yaşamını sürdürebilmek için beslenmeye ihtiyaç duyar. Fakat gıdayı tek başına elde edebilmesi mümkün değildir. Nitekim en temel gıda olan ekmeğin yapımı düşünüldüğünde ekmeğin o hale gelebilmesi için birçok aşamadan geçmesi gerekir. Bu aşamalardan geçmesi, bugünkü kavramsal çerçeve içerisinde iş bölümü ile mümkündür. İnsanın, beslenmenin yanı sıra korunması için de topluma ihtiyacı vardır. İnsan, yırtıcı hayvanlardan korunmak ve onları avlayabilmek için birtakım aletlere, bu aletlerin yapımı için de yine iş bölümüne ihtiyaç duymaktadır (İbn Haldun, 2018: 215).

Umranı oluşturan bir diğer esas, iktidar kavramıdır. İbn Haldun'a göre beslenme ve korunma ihtiyaçlarını gidermek için bir araya gelen toplum, kendi içindeki problemleri çözmek için bir üst otoriteye ihtiyaç duyar. Ona göre insan tabiatında saldırganlık ve haksızlık gibi bazı içgüdüler mevcuttur (Ritter, 1948, s.1). İnsan, tabiatı nedeniyle önce hayatını güvende yaşayabileceği ve zaruri ihtiyaçlarını temin edebileceği bir umranda yaşamayı istemektedir. Âkil bir varlık olan insan, diğer canlılarda olmayan düşünme ve el becerisi gibi özellikleriyle yerleştiği bölgeleri ihtiyaçları, inançları ve alışkanlıkları, doğrultusunda mâmur kılan ahlaki ve iktisadi bir varlıktır (İlgaroğlu, 2019, s.12). İnsanlar, kendi içlerinden birinin hâkimiyetini tanımaya ihtiyaç duyarlar. Aksi takdirde sürekli birbirlerine saldıracaklar ve anarşizm hâkim olacaktır. Bu noktada melik ve mülk kavramları karşımıza çıkmaktadır. Melik, toplum üzerindeki hâkimiyeti için gereken gücü, yine aynı toplumda yaşayan kabile üyelerinden almaktadır. İbn Haldun'a göre bedeviler arasında aile bağları oldukça güçlüdür. Kabiliden herhangi biri, bir problemle karşılaştığında tüm kabile üyeleri onun yardımına koşar. İbn Haldun bu duyguyu asabiyet kavramı ile açıklar. Ona göre toplumda tahakkümü sağlayan en önemli şey asabiyettir. Bedevî ve hadarî toplumlarda zayıf ve güçlü asabiyetler bulunur. Güçlü bir asabiyetin zamanla zayıflaması, zayıf asabiyetin de zamanla güçlenmesi mümkündür (İbn Haldun, 2018: 417). Bu konuya "asabiyet teorisi" başlığı altında daha detaylı yer verilecektir.

Umranla ilgili bir diğer esas da coğrafyadır. İbn Haldun coğrafyayı matematiksel, fiziki ve beşeri coğrafya olmak üzere üçe ayırır. Matematiksel coğrafyayı paraleller; fiziki coğrafyayı dağlar, denizler, göller, çöller; beşeri coğrafyayı ise köyler, şehirler, kabileler oluşturmaktadır. Ona göre dünya yedi iklim bölgesine ayrılmaktadır. Birinci iklim ekvatorun kuzeyinde ve ona paraleldir. İkinci iklim birincinin kuzeyinde, üçüncü iklim ikincinin kuzeyinde yer alır. Yedinci iklime kadar bu şekilde devam eder. Matematiksel coğrafyaya göre kuzey (yedinci iklim) aşırı soğuk, güney (birinci ve ikinci iklim) ise aşırı sıcak olduğundan buralarda yaşayan canlı sayısı diğer iklim bölgelerine göre azdır. Dolayısıyla bu bölgelerde umran azdır. Dördüncü iklim bölgesi kuzey ile güney arasında orta bir konumda yer aldığı için

umran için en uygun iklim bölgesidir. İbn Haldun'a göre, Irak ve Suriye topraklarına tekabül eden bölge canlı yaşamı için yeryüzünün en mutedil yeridir. Bunun yanı sıra İbn Haldun, iklimin insan üzerinde fiziksel etkileri olduğu gibi ahlaki etkilerinin de olduğunu düşünmektedir. Sıcak bölgelerde yaşayan insanlar ehli keyif ve rahatına düşkün karakterlere sahipken, soğuk bölgelerde yaşayan insanlar daha soğuk karakterlere sahiptir (İbn Haldun, 2018: 259).

Umran ile ilgili en önemli nokta ise, İbn Haldun'un umranı bedevî ve hadarî olarak iki kategori altında ele almasıdır. O, bedevilerin şehir dışında bozkır, yayla ve çöllerde çiftçilik veya çobanlık yaparak yaşamlarını sürdürdükleri ifade eder. Çiftçi bedeviler dağlarda, obalarda ve küçük köylerde ikamet ederler. Günümüzde bedevî denildiğinde, her ne kadar göçebe bir toplum anlaşılıyorsa da İbn Haldun'un bedevî toplumunda asıl ölçüt, göçebelik değil üretim şekli ve geçim yollarıdır. Bedevî toplumlarda umran, şehirde yaşayanlara kıyasla daha azdır. Bedevî toplumlar tarımla uğraşmalarına rağmen, tarım için gerekli aleti şehirlerden alırlar. Bunun için iktisadi anlamda alım ve satım gücü olan değerli bir şeye ihtiyaçları vardır ki o da paradır. Ürettikleri zirai ve hayvansal gıdaları şehirde satarak para elde eder, bununla da diğer ihtiyaçlarını karşılarlar. Geçimini deve yetiştirerek sağlayanlar göçebe bedevileri oluşturur. Bunlar, hayvanların beslenebilmesi için sürekli yer değiştirmek zorundadır. Ayrıca verimli otlakların sayıca az olması bedevilerin mücadelecî bir yapıya sahip olmalarını sağlamıştır (İbn Haldun, 2018: 325-326).

İbn Haldun'a göre insan ihtiyaçları zaruri, hâcî ve kemâlî olmak üzere üçe ayrılır. Zaruri ihtiyaçlar insan yaşamı için gerekli olan temel ihtiyaçları ifade eder. Söz konusu ihtiyaçlar hem bedevî hem de hadarî toplumlar için gereklidir. Hacı ve kemâlî ihtiyaçlar ise zaruri ihtiyaçlar karşılandıktan sonra ortaya çıkar ve hadarî umranda görülür. Bedevîlik ve hadarîlik arasındaki ilişki diyalektik bir ilişkiden oluşmaktadır. Daha rahat koşullarda yaşamak isteyen bedeviler, şehirlere yerleşerek hadarî olmaya ve bedevîlik özelliklerini yitirmeye başlarlar (İbn Haldun,2018: 326). İbn Haldun'a göre bedevîlik hadarîlikten, bâdiye denilen bedevilerin yaşadığı bölgeler de şehirlerden önce ortaya çıkmıştır. Hâcî ve kemâlî ihtiyaçların zaruri ihtiyaçlardan sonra şehirlerde ortaya çıkıyor oluşu, bunu kanıtlar niteliktedir. Hadarî umranın merkezi konumundaki şehirler, bedevî toplumlarda iktidarın ortaya çıkması ve bu mülkün düşmanlardan korunma içgüdüsüyle ortaya çıkmıştır. Mülk ve iktidar, hadarî umranda devlet formuna dönüşür, devletin istikrarı sağlanmasıyla çeşitli sanatlar ve meslekler ortaya çıkar. İnsanların çoğalması buna paralel olarak iş bölümünün ve üretimin artması sonucu refah ortaya çıkar. Devlet, istikrarını ve gücünü korudukça refah devam eder. Siyasi istikrar, ekonomileri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim siyasi kargaşaların yaşandığı dönemlerde ilk olumsuz belirtiler iktisadi faaliyetler üzerinden ortaya çıkmıştır (Özkılıç, 2007: 6). Devletin gücünü kaybedip yıkılması sonucu, şehirler, güçlü bedevî toplumlar tarafından ele geçirilerek yeniden yapılandırılırsa umran devam eder, aksi takdirde yıkılmaya mahkumdur. Açıkça görüldüğü üzere göre bedevîlik, hadarîlik, devlet, üretim, şehir ve Mukaddime de çokça iktibas edilen diğer kavramların hepsi birbirleri ile ilişkilidir. İbn Haldun'a göre toplumlar belli aşamalardan geçmektedir. İlk aşama olan bedevî umranla başlayan bu tekamül süreci, insanların ulaşabildiği son aşama olan hadarî umranla son bulur. Bu aşamadan sonra gerileme ve çökme dönemi başlar (İbn Haldun, 2018: 323-324).

2. 3. Asabiyet Teorisi

Asabe kelime anlamı olarak on kişiden kırk kişiye kadar olan topluluğu ifade etmektedir. Kavram olarak ise “bir topluluğun birlikte yaşamaktan kaynaklanan dayanışma gücü şeklinde tanımlanabilir” (Yıldırım, 1988: 82). Bedevî umran kabilelerden, kabileler sülalelerden, sülaleler de ailelerden oluşmaktadır (Yıldırım, 1988: 65). Daha önce zikredildiği üzere İbn Haldun’a göre insanların kendilerini korumak için bir arada yaşamaya ihtiyaçları vardır. Bedeviler şehirler gibi kale ve surlarla çevrili korunaklı yerlerde yaşamadıkları için kendi kendileri korumak zorundadırlar. Bu nedenle bedevî topluluklar nesep birliği temelinde bir araya gelmişlerdir (İbn Haldun, 2018: 330). İbn Haldun bu durumu nesep asabiyeti olarak adlandırır. Ona göre, insanlar doğuştan akrabalarının yardımına koşma duygusuna sahiptirler. Bedevilerin yerleşik hayata geçmeleri sonucu nesep asabiyeti sebep asabiyetine dönüşebilir. Sebep asabiyeti, bir arada yaşama ve iş bölümü yapmaktan doğan akla dayalı bir düşüncedir (Uludağ, 2015: 94-99). Din ve ideolojik bağ olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir (Yıldız Turan, 2015: 200).

Asabiyetin güçlü olduğu kabilelerde fertler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Asabiyetin zayıf olduğu kabileler de ise durum tersidir. Asabiyetin en önemli amacı mülke ulaşmaktır (İbn Haldun, 2018, s.351). Asabiyet sahibi aile diğer ailelere, sülale diğer sülalelere, kabile de diğer kabilelere tahakküm eder. Böylece mülk ortaya çıkar (Gökdağ, 2017: 187). Mülkün diğer mülklerden ve asabiyetlerden korunması için büyük ordulara ve şehir surlarına ihtiyaç vardır. Bu açıdan şehirler, bedeviler için cezbedici mekanlar haline gelir. Korunaklı surların arkasında güven ve refah içinde yaşama hayaliyle bedeviler şehirlere hareket ederler. Fakat şehir hayatı aralarındaki asabiyet bağlarının zayıflamasına yol açar. Refah ve rahatlık içerisinde yaşamaya başlayan bedeviler, bâdiyede sürdürdükleri zor yaşamın onlara sağlamış olduğu mücadeleci yapıyı zamanla kaybederler. Bunun sonucunda mülk, asabiyeti güçlü başka bir topluluk tarafından ele geçirilebilir (İbn Haldun, 2018: 272). Görüldüğü üzere İbn Haldun’da asabiyet kavramı oldukça önemlidir. Umranın doğuşu ve tekamülü, asabiyet kavramı ile doğrudan ilişkilidir. İbn Haldun’un konu ilgili önemli iddialarından birisi de asabiyetin nübüvvetle olan ilişkisidir. Ona göre hilafet için Kureyş kabilesinden olma şartı, asabiyet kavramı ile açıklanabilir (İbn Haldun, 2018: 428). Bu şart tarihi konjonktürden doğan siyasi bir haldir (Fazlıoğlu, 2017: 186).

3. İbn Haldun’un İktisadi Görüşleri

İbn Haldun’a göre tarihsel ve toplumsal olaylarda iktisadi faktörlerin büyük önemi vardır. Toplumsal yaşam sürecindeki her aşamada ilk dayanak iktisadi faaliyetlerdir (Falay, 1978: 19). İnsanlar zaruri ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamadıkları için toplum halinde yaşamaktadırlar. Üretim ve tüketimin sağlanacağı iktisadi bir faaliyete ihtiyaç vardır. İbn Haldun, bedevî ve hadarî umran ayrımını iktisadi bir temel üzerine bina etmiştir. Mukaddime’de geçim ve kazanç yollarına genişçe yer vermiş olmasından hareketle, İbn Haldun’un iktisadi yapının sosyal yapıyı birincil derecede etkilediğini düşündüğü söylenebilir. Mukaddime’nin ihtivasından hareketle, kimi çevrelerce “iktisat eseri” olarak adlandırılması da bu hususu destekler niteliktedir.

3. 1. İbn Haldun'a Göre Emek

Emek, iktisadi hayat için en önemli üretim faktörü olarak gösterilebilir. İnsan emeği olmadan doğal kaynaklardan mal ve hizmet üretmek mümkün değildir. İbn Haldun'a göre emek mülkiyetin temelini oluşturmaktadır. Ona göre, üretim ancak emekle var olur. Rızık kavramı da emekle yakından ilişkilidir. İbn Haldun, rızıkın kişinin zaruri ihtiyaçları kadar olduğunu söyler. Bundan fazlası sermaye ve kazanç haline gelir. Nitekim ona göre kazanç sağlamak için de kişinin çalışıp emek sarf etmesi gerekir (İbn Haldun, 2004: 521). Emek değeri belirleyen birincil faktördür. Ona göre, bir ürünün değeri, ona harcanan emekle doğru orantılıdır. Emeğin artması üretimin artmasını, üretimin artması da toplumda refah artışını sağlayacaktır. İnsanlar zaruri ihtiyaçlarına ek olarak elde ettikleri kazançları birtakım sanatları öğrenmek için harcayacak, bu durum toplumun kültürel olarak da kalkınmasına yardımcı olacaktır (İbn Haldun, 2004: 521-522).

3. 2. İşbölümü ve Toplumsal Hayat

İbn Haldun'un "toplumsal hayat zaruridir" fikri, insan ihtiyaçlarının, toplumsal iş bölümüyle karşılanabileceği esasına dayalıdır (İbn Haldun, 2004: 79).

Umran başlığı altında daha önce de ifade edildiği üzere İbn Haldun'a göre, toplumlar bedevî ve hadarî olarak ikiye ayrılır. Bu ayrımın çıkış noktası, üretim tarzı ve geçim faaliyetinin farklı olmasıdır. Geçimlerini ziraat ve hayvancılıkla sağlayanlar kırsal bölgelerde ikamet etmek zorundadırlar; çünkü hayvanlarını otlatabilecekleri ve ekip dikebilecekleri yerler kırsal bölgelerde mevcuttur. Bedevîler zaruri ihtiyaçlarının fazlasını elde etmeye başladıklarında refah ve bolluk seviyesi artar, yerleşik düzene geçiş ve şehirleşme başlar. Şehir yaşamı ve toplumsal yaşam, iş bölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirir. Böylece insanlar artık geçimlerini zanaat ve ticaret gibi faaliyetlerle sağlamaya çalışır. Dolayısıyla, üretim fazlalığı yeni ihtiyaçların doğmasına, iş bölümüne ve sonuç olarak şehirleşmeye sebebiyet verir. Dolayısıyla bedevî umrandaki tarım ve hayvancılık, hadarî umranda yerini zanaat ve ticarete bırakır (İbn Haldun, 2004: 158).

3. 3. Bolluk ve Artı Değer Kavramı

Üretimde iş bölümü ve uzmanlaşmayla birlikte refah ve bolluk dönemi başlar. Böylece "artık ürün" denilebilecek bir payda ortaya çıkar. İbn Haldun ortaya çıkan bu artık değerın halk tarafından eşit olarak paylaşılmadığını, imtiyaz sahibi insanların bu paydadan daha çok faydalandıklarını ifade eder. Ona göre, sıradan halk, güç ve mevki sahibi kimselere yaranmak için onların zaruri ihtiyaçlarını karşılar ve onlardan gelen zararlardan kendilerini korumak için karşılıksız olarak hizmet eder. Böylece makam sahibi kimseler zenginliklerine zenginlik katmaktayken, halk daha da fakirleşmektedir. Sadece gelirleriyle yetinen tüccarlardan, çiftçilerden ve zanaat sahiplerinden oluşan bu grup, kısa sürede zengin olamamakla birlikte, çoğunlukla fakirleşip sıkıntı içine düşerler ve zor bir şekilde zaruri ihtiyaçlarını temin etmeye çalışırlar (İbn Haldun, 2014: 535). İbn Haldun bunu açık bir sömürü olarak nitelendirmekte, halkın ücretsiz olarak çalıştırılmasının umranı bozan büyük zulümlerden biri olduğunu dile getirmektedir (İbn Haldun, 2014: 383).

İbn Haldun'a göre insanların emekleri, onların kazançlarını ve yegane sermayelerini oluşturur. Başkaları için, karşılığını almaksızın çalışan kimsenin emeği, gasp edilmiş demektir. Bu emek gaspının yayılması, toplumsal bir fakirlik ve ekonomik buhran anlamına gelmektedir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Haldun emek harcamaksızın elde edilen zenginliği meşru görmemektedir. Bazı araştırmacılar, İbn Haldun'un "artık ürünün" belirli bir kesim tarafından sömürsünü ifade etmesi nedeniyle, Karl Marx ile benzer görüşlere sahip olduğunu söylemektedir. Fakat İbn Haldun'un bireysel mülkiyetin varlığını kabul eden, devletin ve toplumun kişinin emeğiyle elde ettiği kazancına dokunamayacağını ifade eden söylemlerinin varlığı, bu iddiayı açık bir biçimde reddeder niteliktedir (Yıldırım, 2006: 39)

3. 4. Nüfus

İbn Haldun, eserinde, şehirleşmenin, iş bölümünün artmasının ve ekonomik refahın birbirine bağlı olduğuna işaret etmektedir. Nüfus arttıkça iş bölümü artacak ve doğal olarak üretimde artış yaşanacaktır. Oluşan bu artışla birlikte, yaşam standartları yükselecek ve ihtiyaçlar çeşitlenecek, lüks ihtiyaçlar ortaya çıkacak ve şehirleşme başlayacaktır (İbn Haldun, 2014: 493). Fakat bu zenginlik ve refah sürekli olarak böyle devam etmez.

İbn Haldun'un neredeyse tüm görüşlerinin temelinde bir tekamül ve döngü fikri yer almaktadır. Bu zenginlik ve refah konusunu tekamül fikri çerçevesinde açıklayan İbn Haldun'a göre, nüfusun artışıyla üretimin artması zenginliği getirirken, zenginleşen bu şehirler, insanlar için cezbedici mekanlar haline gelmektedir. Böylelikle nüfus aşırı derecede artar ve tüketim önüne geçilemez bir hal alır. Talep fazlaşır ve malların fiyatları giderek artmaya başlar. Sonuç olarak, pahalılık nedeniyle halk fakirleşmeye başlar (İbn Haldun, 2004: 492). Aynı zamanda devlet içinde ihtiyaçlar çeşitlenmiş ve lükse olan talep de buna bağlı olarak artmıştır. Bu durum, devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için vergi artırımına gitmesine neden olur. Talebin artışı nedeniyle pahalılaştan ürünlere artan vergiler de eklenince, ürün fiyatları yükselir. İnsanlar satın alabildikleri kadarıyla ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürürler. Fakat fiyatların giderek artması ve piyasadaki malların halkın alım gücünü aşması sonucunda talep azalmaya başlar. Bu durum zamanla piyasalarda durgunluğa ve ekonomik buhrana neden olur (İbn Haldun, 2004: 508).

İbn Haldun'a göre nüfus artışı bir noktaya kadar fayda sağlarken, o noktadan sonra çeşitli sorunlara sebep olmaktadır. Bu durum, günümüz için de hala geçerliliğini sürdürmekte ve günümüz metropollelerinin başlıca sorunlarından biri olarak gösterilmektedir.

3. 5. Fiyatlar, Arz ve Talep

İbn Haldun'a göre, fiyatlara doğrudan veya dolaylı yollarla etki eden birçok etmen vardır. Bu etmenlerden biri olan nüfusun fiyatlar üzerindeki dolaylı etkisine, "nüfus" başlığı altında değinilmiştir. Tarım arazilerinin verimsiz olması halinde verimli arazilere kıyasla daha fazla emeğe ihtiyaç duyulması, fiyatlara etki eden etmenlerden biri olarak gösterilebilir. Aynı şekilde malların tehlikeli yollarla dolu ve uzak mesafelere taşınarak satılmasındaki zorluklar da fiyatların artmasına sebep olan etmenlerdendir. Bu örneklerden de hareketle, İbn Haldun maliyetin fiyat üzerindeki etkisini açık bir biçimde kabul

etmektedir. Bu konuda pek çok etmen zikreder fakat genel hatlarıyla fiyatları oluşturan temel etmen olarak kar, ücret ve vergi unsurlarını öne çıkarır. Bunlardan ilki olan kâr unsuru, bir malın alış ve satışı arasındaki değişen farktan oluşmaktadır. Kârdan elde edilen kazanç, ancak yüksek miktarda mal satılması ile büyük hale gelir. İbn Haldun çok kâr elde etmenin, malların yüksek fiyatla alıcı bulacağı başka bir bölgeye nakledilerek orada satılması veya bu malların piyasaya daha pahalıya satılabileceği zamana kadar stoklanması gibi farklı yolları olduğunu zikreder. Fakat kazanç elde etmek uğruna ihtikar gibi söz konusu yolların denenmesini, ilerleyen süreçlerde ekonomide sıkıntılara sebebiyet vereceği ve toplumu zor duruma düşüreceği için meşru görmemektedir. Ona göre ticaretin sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için etkili kanunlara ihtiyaç duyulmaktadır (İbn Haldun, 2014: 514).

Fiyatları oluşturan ikinci unsur ise ücretlerdir. İbn Haldun mal ve hizmetlerin üretiminde emeği, fiyatların oluşumunda da ücretleri temel almaktadır. Şehirlerde kalabalık nüfus sebebiyle işgücüne olan talep artacağı için işçi ücretleri de buna paralel olarak artacaktır (İbn Haldun, 2014: 514). Görüldüğü üzere, İbn Haldun talebin piyasayı belirleyici etkisini asırlar öncesinden fark ederek arz ve talep arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Müellif, ücretlerin asgari ve azami ne kadar olmaları gerektiğine dair yorum yapmamakla birlikte, ücretlerin düşüşe geçmesiyle devletin elde edeceği vergi gelirlerinin azalacağını ifade etmektedir (İbn Haldun, 2014: 379). Ayrıca ücretlerdeki artışın bugünkü adıyla enflasyona, düşük ücretlerin de efektif talep azlığına neden olacağını belirtir (Özel, 2006: 6).

Fiyatı oluşturan üçüncü unsur vergilerdir. Aynı mallar üzerinde şehir ve kırsal kesimde fiyat karşılaştırılması yapıldığında görülecektir ki şehirdeki mallar kırsal kesime oranla daha pahalıdır. Bunun temel sebebi ise vergilerdir (İbn Haldun, 2014: 495).

Vergilerin artışının fiyatlar üzerindeki etkisine devletin ekonomi üzerindeki rolü bağlamında müstakil bir başlık altında tekrar değinilecektir.

3. 6. Para ve İktisadi Değer

İbn Haldun, devlet için mal ve paranın yetersizliğini, zayıflık olarak görmekte ve paranın, malların mübadelesi için gerekli olan bir araç olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, altın ve gümüş en değerli kıymet ölçüsüdür. Zira altın ve gümüşün değeri sabittir ve piyasa şartlarından etkilenmemektedir (İbn Haldun, 2014: 521; Falay, 1978: 37).

İbn Haldun devletin lüks ihtiyaçları karşılayabilmek için vergi artırımına gitmesini piyasadan para çekmek olarak değerlendirmektedir. Devlet, böylelikle halkın parasına el koyarak piyasada dolaşımda olan para arzını azaltmış olacak ve piyasada durgunluğa neden olacaktır. Para, devlet ve halk arasında dolaşımda olmalıdır. Aksi halde ekonomik durgunluk yaşanacak ve devletin kendisi bu durgunluktan daha çok etkilenecek, ordu için yeterli finansman sağlanamayacaktır. Dolayısıyla halkını koruyamaz hale gelen bir devlet zayıflayacak ve asabiyeti güçlü diğer kabileler için ele geçirilebilir hale gelecektir. Bu açıdan devletin bekası için kamu harcamalarının kamu gelirleri ile denk olması gerekir (İbn Haldun, 2014: 73).

3. 7. Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Vergiler

İbn Haldun devletin en büyük pazar olduğunu, devlet harcamalarıyla ekonomide canlılık ve hareketliliğin devam ettiğini dile getirmiştir. Devlet, bu konunun ötesine geçmemeli ve piyasaya doğrudan bir müdahalede bulunmamalıdır. Devletin başlıca sorumluluğu, halk için makul vergiler koyarak üretimin teşvik etmektir. Devletin gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma geldiğinde, devlet gelir sağlama düşüncesiyle ticari hayata girebilir. Bu durum ilk başlarda gelir sağlasa da uzun vadede çok büyük zararlara neden olacaktır. Devletin ticari hayata girmesiyle bireysel girişimciler onunla rekabet edemeyecek kadar güçlü olmadıkları için haksız rekabet ortamı doğacaktır. Bu durumdan üretici ve tüccarların da içinde bulunduğu tüm halk hatta uzun vadede devletin kendisi dahi zarar görecektir. Nitekim devletin ticarete girerek tekel olmasıyla halk üretim ve ticaretten çekilmeye başlar ve böylece daha önce ödenen vergiler dahi ödenemez hale gelir. Bu da devletin vergi gelirlerinin büyük ölçüde düşmesi anlamına gelir. Ona göre devletin ticarete dahil olmaması, üretimi ve ticareti halka bırakarak teşvik etmesiyle vergilerden toplamda daha fazla gelir elde edecektir (İbn Haldun, 2004: 373-374).

İbn Haldun vergiler konusunda makul bir vergi sistemini öngörmektedir. Ona göre, üreticilerin vergileri düşük tutulmalıdır. Bu durum kar ve menfaat elde edeceklerini bildikleri için insanları üretime teşvik eder (İbn Haldun, 2004: 370).

İbn Haldun devletlerin ilk kurulduğu zamanlarda düşük oranlı bir vergi politikası uygulamalarına rağmen elde edilen toplam vergi miktarının oldukça fazla olacağını belirtir. Makul vergiler, halkı üretim için teşvik edeceğinden üretim artarak refah sağlanacaktır (İbn Haldun, 2004: 369).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere vergiler makul bir sınıra kadar tedrici olarak artırıldığında problem olmamaktadır. Fakat hadarî umranda, lüks ihtiyaçların artması sonucu vergi oranlarının mütedil sınırı aşmasıyla üretim durma noktasına gelebilir ve vergi oranlarındaki artışın uzun vadede devamı, devletin yok olmasına neden olabilir (İbn Haldun, 2004: 372). İbn Haldun'un vergi konusundaki bu görüşleri arz yönlü iktisadın önemli temsilcilerinden biri olan Arthur Laffer'in görüşleri ile paralellik göstermektedir. Ona göre, vergilerin az miktarda artırılması toplam piyasa üretimini artırıcı etki yapar. Çünkü devlet topladığı bu vergileri, adalet, savunma, eğitim, sağlık gibi kamusal ve yarı kamusal mal olarak piyasaya arz etmiş olmaktadır. Devletin ürettiği kamusal mallar ilk süreçte özel sektör için pozitif bir etki yaratır ve sonuç olarak ekonomide GSYİH paydası artar. Fakat bu etki bir sınıra kadar geçerlidir. Belirli bir sınırdan sonra yüksek vergi oranları piyasadaki fiyatların yükselmesine neden olduğu için üretimde düşüş yaşanır. Bu görüş iktisat alanında Laffer eğrisi olarak bilinmektedir (Aktan, 2009: 48). Bu tespit İbn Haldun'un fikirlerinin zamanlar ötesi geçerliliğe sahip olduğunu gösteren birçok örnekten biridir.

3. 8. İktisadi Faaliyetler ve Geçim Yolları

Bedevî ve hadarî umran ayrımının üretim tarzlarından ve geçim yollarındaki değişikliklerden kaynaklandığı önceki bölümlerde ifade edilmiştir. İbn Haldun, geçim yollarını ilk önce, tabii ve tabii olmayan şeklinde iki ana başlık altında toplamıştır. O, tabii olan geçim yollarını çiftçilik, sanat ve ticaret, tabii olmayan geçim yollarını ise emirlik, defincilik ve hizmet olarak sınıflandırır (İbn Haldun, 2006, s. 698-670).

Tabii olan geçim yollarından ilki, zaruri ihtiyaçların üretim biçimi olan çiftçiliktir. İbn Haldun çiftçiliği hayvancılığı da kapsayan geniş bir anlamda kullanmıştır. Ona göre çiftçilik bedevilerin üretim tarzıdır. Tarım ve hayvancılık olmak üzere iki kısma ayrılır. Çiftçilik, doğadan beslenmesi ve Hz. Adem'den bugüne kadar var olan en eski mesleklerden biri olması itibari ile en tabii geçim yolu olarak nitelendirilebilir (İbn Haldun, 2006: 314). Çiftçiliğin en eski mesleklerden biri oluşu, bedevilerin üretim tarzı olması ve zaruri ihtiyaçları karşılaması nedeniyledir. Zaruri ihtiyaçlar kemâlî ihtiyaçlardan önce doğduğu, bedeviler de hadarilerden daha önce gelen bir toplum oldukları için, çiftçilik şehirlilerin nezdinde cazip bir meslek değildir. Bu açıdan şehirliler ve bedeviler arasında birbirine bağımlı bir ilişki söz konusudur. Nitekim hadariler ham madde açısından bedevi toplumlara muhtaç ve bağımlı iken, bedeviler de mamul madde açısından hadarilere bağımlıdır (Belge, 2018: 278).

Tabii geçim yollarından bir diğeri sanat olarak ifade edilen katiplik ve marangozluk gibi eğitim ve us-talık gerektiren meslek grubudur. İbn Haldun'un sanat kavramı günümüzdeki anlamından farklıdır. Türkçedeki zanaat kelimesine karşılık olarak kullanıldığı söylenilebilir. İbn Haldun, sanatların bir usta çırak ilişkisi içinde öğrenildiğini düşünmektedir. Bu usta çırak ilişkisiyle sanatlar geçmişten geleceğe aktarılabilir. Ona göre, sanatlar şehirlerde gelişerek çeşitlenir. Kırsal kesimlerde marangozluk, kasaplık, terzilik gibi sanatlar bulunurken büyük şehirlerde kuyumculuk, ipekçilik ve dericilik gibi sanatlar ortaya çıkar. Buna ek olarak şehirlerin tarihi ne kadar eskiyse o şehirdeki sanat sahipleri o derecede işlerinin ehlidirler. İbn Haldun bu hususa örnek olarak, Endülüs'te siyasi bölünmüşlük gibi nedenlerle umran gerilemiş olsa da sanatların hala sağlam bir şekilde varlığını devam ettirdiklerini gösterir. Ona göre bunun nedeni Endülüs'ün köklü bir tarihe sahip oluşudur (İbn Haldun, 2016: 724).

Tabii geçim yollarından sonuncusu da ticarettir. İbn Haldun, malı ucuza alıp pahalıya satarak, aradaki farktan faydalanmayı ticaret olarak tanımlar. Ona göre, ticaret, zati itibari ile meşrudur, ancak kimi zaman meşru olmayan yollara başvurulduğu görülmektedir. Bu açıdan ticaret, herkesin rahatlıkla yapabileceği bir meslek değildir. Ticarete kurnaz olmak gerekir. Bu nedenle tüccarlar genelde ahlaken zayıf olan kişilerden çıkar. İbn Haldun'a göre, ticaret, hadari toplumların mesleğidir. Zira şehirlerde, şehir içinde üretilen veya diğer şehirlerden ve kırsal kesimden gelen ürünlerin satılması için toplandığı büyük pazarlar bulunmaktadır (İbn Haldun, 2016: 652).

İbn Haldun, tabii olmayan geçim yollarından ilki olarak emirlik yani imareti zikretmiştir. Ona göre, sultan sahip olduğu asabiyet ve güç nedeniyle mülk elde eder. İmaret çiftçilik, zanaat veya ticaret gibi emek harcanarak yapılmakta ve ortaya fiziki bir ürün çıkmamaktadır. Ancak mülkün sahibi olması nedeniyle vergi ve haraç almaktadır. Bunların oranlarını dilediği gibi artırdığından, halk bu durumdan zarar görmekte ve birtakım ekonomik problemler ortaya çıkmaktadır (İbn Haldun, 2016: 539). Tabii olmayan geçim yollarından ikincisi defineciliktir. Definecilik daha önceki toplumlardan kalan hazine, mal ve paraları topraktan çıkararak elde edilen emeksiz bir zenginliktir. İbn Haldun, defineciliği, zenginliğin kaynağını "çalışmak" olarak gördüğü için meşru kabul etmez (İbn Haldun, 2016: 662).

Tabii görülmeyen üçüncü grup ise hizmet sektörüdür. İbn Haldun bu noktada başkalarının yanında ücretli olarak çalışmayı, marangozluk, katiplik ve terzilik gibi sanatlarla kıyaslayarak küçük görmektedir. Bu husus, üretime verdiği önemin bir tezahürüdür. Ona göre fiziki bir ürün ortaya koyan ve emek gerektiren meslekler daha faziletlidir (İbn Halun, 2004: 525).

Sonuç

İbn Haldun, toplumsal yaşamı gözlemleyerek iktisadi olayların toplumu şekillendirmede büyük bir rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır. O görüşlerinde iktisadi faaliyetlerin toplumsal yaşamın bir parçası olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Ona göre insan hayatı için toplumsallaşma şarttır ve bu toplumsal yaşam tarzını belirleyen temel etken ekonomidir. İnsanın tabiatı nedeniyle toplumsal yaşam ihtiyacı sonucu iş bölümü yapması, onu, tabiattaki diğer canlılara karşı üstün kılmaktadır. İktisadi faaliyetler, iş bölümüyle birlikte insanların birbirleriyle ilişkileri doğrultusunda başlamaktadır. Kırsal kesimde yaşayan ve geçimini sağlayabilecek kadar üretim yapan toplulukları bedevî olarak adlandıran İbn Haldun, bedevîliğin ulaşmak istediği nokta olarak şehirlerde yaşayan toplulukları göstermiş ve onları hadarî olarak adlandırmıştır. Ona göre bedevîler medeni açıdan hadarîlere kıyasla kötü durumdadırlar, fakat ahlaken daha üst konumdadırlar. İbn Haldun'a göre, bedevî umran, dış şartlar itibari ile insanı iyi nitelikler edinmeye yöneltirken, hadarî umran insan fıtratındaki hayvani kapasiteyi ortaya çıkarmaktadır.

İbn Haldun, bedevî yaşamdan şehir yaşamına geçişin üretim tarzının farklılaşmasından kaynaklandığını, şehirleşmenin iş bölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirdiğini bunun sonucunda ise refah ve zenginliğin ortaya çıkacağı tespitinde bulunur. Ona göre toplumsal üretimin kaynağını emek faktörü oluşturmaktadır. Mülkiyet, insanın emeği ile ürettiği şeye sahip olması demektir. Onun bedevî toplumların hadarîlerden ahlaken üstün olduğunu söylemesinin nedenlerinden biri, hadarî toplumlar da emek hırsızlığının var olması ve servet sahibi insanların, işlerini başkalarına yaptırmak suretiyle topluma ve ekonomiye bir katkıda bulunmadıkları düşüncesidir. Ona göre servetin kaynağı istismardan geçer. İnsanlar başkalarının emeklerini sömürerek servet sahibi olmaktadır. Hadarîlik arttıkça lükse düşkünlük de artar ve insanlar servet sahibi olabilmek için ahlaki açıdan uygun olmayan çeşitli yollara başvururlar. Bunun sonucunda oluşan aşırı gelir dengesizlikleri toplumların ve devletlerin çöküşüne neden olmaktadır.

İbn Haldun nüfusun ekonomi için yarattığı risk ve fırsatlardan söz eder. Ona göre nüfus üretim yapmadığında nüfus artışı büyük problemlere neden olur. Devlet ticari hayatta rol almamalı ve düşük oranlı, tahsil edilebilir bir vergi sistemi uygulanmalıdır. Düşük oranlı vergiler halkı üretim için motive ederken, yüksek vergiler insanların üretimden çekilmelerine ve ekonomik buhranlara neden olur. Ona göre vergiler, maliyet, arz ve talep fiyatların oluşumunu etkilemektedir.

Yukarıda genel hatlarıyla özetlenmeye çalışılan görüşlere bakıldığında İbn Haldun'un iktisadi faaliyetlere dair görüşlerinin bugün dahi geçerliliğini koruduğu açıktır. Fakat bu durum onu bir iktisatçı olarak tanımlamak için yeterli değildir. Zira İbn Haldun'un ileri görüşlülüğüyle ortaya koyduğu fikirleri, iktisadi analizlerden ziyade devletlerin ve toplumların uzun ömürlü olmalarını sağlayacağı düşüncesiyle ortaya atılmış tespitlerdir. Söz konusu bu tespitleri, onun çağının düşünce yapısının çok ötesinde bir bakış açısına sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Belki de bu nedenle bugün İbn Haldun bir iktisatçıdan ziyade tarihçi, sosyolog, siyasetçi olarak tanınmaktadır. Bu çalışmada, onun iktisatçı yönü öne çıkarılarak, günümüzdeki toplumsal ve ekonomik yaşama da ışık tutan görüşleri tasvirî bir anlatımla tasnif edilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Aktan, Ç. C. (2009). Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun-Laffer Etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 41-54.
- Belge, R. (2018). İbn Haldun'un Mukaddimesi'nde İktisadi Coğrafya. *Öneri Dergisi*, 13 (50), 266-287.
- Dhaouadi, M. (2008). The Forgotten Concept of Human Nature in Khaldunian Studies, *Asian Journal of Social Science*, 36(3), 571-589.
- Falay, N. (1978). İbni Haldun'un İktisadi Düşünceleri, No: 2420, İstanbul; Gürbay Matbaacılık.
- Fazlıoğlu, İ. (2017). Nazari Ufuk İslam-Türk Felsefe- Bilim Tarihinin Zihin Penceresi. İstanbul: Papersense Yayınları.
- Fromherz, A. J. (2018). İbn Haldun Hayatı ve Dönemi. (Çev. Y. S. İnanç). İstanbul: Ketebe Yayınları.(orijinal yayın tarihi, 2010).
- Gökdağ, K. (2017). İbn Haldun'un Toplum ve Siyaset Teorisinde Asabiyet, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görgün, T. (1999). "İbn Haldun", TDV İslâm Ansiklopedisi, 20, 1-8, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hassan, Ü. (1982). İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi. Ankara.
- İlgaroğlu, M. (2019). İbn Haldun Düşüncesinde Sosyo-Ekonomi ve Ahlak. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 17-24.
- İbn Haldun. (1951). et-Tarîf ibn Haldun. Kahire: Muhammed et-Tancı.
- İbn Haldun. (2018). Mukaddime. (çev. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Haldun. (2004). Mukaddime. (çev. Halil Kendir). Ankara: Yeni Şafak Yayınları.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. (1956). *Kitabu's Sülûk li Marifet-i Düveli'l-Mülûk*, Kahire, 2.
- Özel, M. (2006). Bir iktisat klasiği olarak İbn Haldun'un Mukaddime'si. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (21), 1-8.
- Özkılıç, İ. (2007). "İbn Haldun'da İktisadî Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik", *Akademik Bakış*, (10), 1-14.
- Powers, D. (2002). *Hukuk, Toplum ve Kültür, Kuzey Afrika 1300-1500*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ritter, H. (1948). Irrational solidarity groups: a socio-psychological study in connection with Ibn Khaldun. *Oriens*, 1-44.
- Uludağ, S. (1999). İBN HALDÛN. TDV İslâm Ansiklopedisi. 538-543. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2015). İbn Haldun Hayatı Eserleri Fikirleri. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılık.
- Yazgan, P. (2006). "İlm-i Umran Düşüncesinin Arka Planı" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Sakarya.
- Yıldırım, Y. (1998). İbn Haldun'un Bedavet Teorisi, Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Yıldız Turan, E. (2015). Türk İslam Düşünce Sisteminde İbn-i Haldun'un Devlet Nazariyesi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (9), 197-204.